

Frommov normativni humanizem

JOŽE ŠTER

Fromm je vsekakor zaslužen že zato, ker je sredi stoletja vrnil antropološko in etično tematiko k vsebinskim problemom. Za razliko od premnogih filozofskih lotevanj je Fromm vseskozi angažiran mislec. Problemov humanizma se ne loteva le z mislijo, ampak tudi s srcem.

Že to je bilo lahko razlog za marsikatero nedorečenost, nenatančnost, predvsem pa kritiko tako od njegovih nasprotnikov, kakor tudi pristašev. Njegova teoretična zasnova problema - izhodišče in cilj humanizma je človek, določilo vrednot pa objektivne potrebe človeka - je bila, kakor preprosta, tako tudi utemeljena. To izrazito plodno izhodišče žal Fromm ni vedno dovolj logično izpeljal v sistematično teorijo.

Najbolj problematična pa je gotovo njegova "praktična etika". Gotovo niso povsem brez osnove očitki, da je Fromm moralist in celo mistik. Očitati mu je mogoče tudi eklekticizem.

Kakor je interdisciplinarnost, s katero se Fromm loteva normativnega humanizma, dobra osnova disciplinarnim in filozofskim enostranstim, pa hkrati skriva tudi nevarnost eklekticizma.

Četudi lahko Frommu očitamo to in ono, pa vendarle ne moremo zanikati, da je bil vseskozi kritičen do moralnega stanja sodobne družbe ter da njegove dobre rešitve etičnih problemov daleč presegajo slabosti njegovega bogatega in obsežnega ter vseskozi angažiranega teoretičnega dela.

Frommu je etika znanost. Za etiko je teoretska znanost antropologija, kajti da "bi vedeli, kaj je dobro za človeka, moramo poznati njegovo naravo". "Vrlina je identična z realizacijo človekove narave." Humanistična etika je uporabna znanost, zasnovana na teoretični znanosti o človeku.

Humanizem ni naturalizem, saj je humanost le **ena od** alternativ človekove narave.

V humanistični etiki - ali normativnem humanizmu, kot pravi Fromm - človek "postavlja norme in je subjekt norm, on je njihov formalni izvor ali regulativna sila in njihova vsebina".

Za moralo so pomembne **objektivne, stvarne** človekove potrebe, ne pa kakršnekoli potrebe. Dejanska želja ni argument za etično normo, razen pri subjektivistih. Fromm poudarja, da so vsi veliki etiki izhajali iz razlikovanja objektivnih (v človekovi naravi ukorenjenih) in subjektivnih potreb. Fromm dobro pokaže razliko med objektivnimi potrebami in iracionalnimi potrebami, ki so **nezasitne** prav zato, ker so umišljene. To zlasti bogato analizira pri pojavu potrošniške ideologije, kjer se producirajo **umetne** potrebe.

Objektivne potrebe so torej določilo vrednot. Fromm je tako obnovil edino plodno etično pozicijo, ki pa je bila celo stoletje preplavljena z različnimi subjektivismi.

Z druge strani pa so te potrebe določene ne samo s človekovo naravo, ampak tudi s **pogoji njegove eksistence**. Taka določitev potreb je zelo pomembna za aksiologijo. S tem se namreč izognemo neki večni, vnaprejšnji hierarhiji vrednot. Toda, ali beg od subjektivismu ne bo pomenil zdrs v absolutizacijo? Fromm odločno zavrača vsakršen etični absolutizem kot nesmiseln (tako za etiko, kot za znanost sploh).

Ni univerzalnih vrednot, so samo univerzalne potrebe, ki pa jih v različnih

situacijah lahko zadovoljujejo zelo različne stvari, torej različne vrednote. Z druge strani pa vendarle lahko ugotovimo, da je Frommova močnejša stran konkretnost. Na več mestih tako ugotavlja posledice absolutizacije posamezne vrednote ali pa posledice konstantnejše nezadovoljitve neke bistvene človekove potrebe. Posledice so nesreča in bolezen. "Če samo ena izmed osnovnih potreb ni zadovoljena, je rezultat blaznost; če pa je zadovoljena na nezadovoljiv način upoštevajoč naravo človekove eksistence - pa je posledica nevroza (ta je lahko manifestativna ali pa se kaže v obliki socialno strukturiranega defekta)."

"Nezadovoljstvo, apatija, dolgčas, pomanjkanje veselja in sreče, občutek odvečnosti in nejasen občutek, da je življenje brez smisla, so neizogibni rezultati tega položaja." Še bolj drastičen je v delu *Z one strani okov iluzije*, kjer piše, da če človekove temeljne potrebe niso zadovoljene vsaj do določenega praga, bo taka družba propadla, bodisi zaradi destruktivnosti bodisi zaradi pomanjkanja vitalnosti.

Posebej jasen glede absolutizacije pa je pri analizi enega centralnih problemov njegovega opusa, pri odnosu morale in ekonomije. Na ekonomskem področju je v kapitalizmu 19. stoletja človek prenehal biti merilo vseh stvari.

Ekonomsko ravnanje se je ločilo od etike in človeških vrednot. Pohlep je zaslepil človeka tako, da je spregledal dejstvo, da so naravni viri omejeni. Fromm navaja Meje rasti, raziskavo Mesaroviča in Pestela, ter stališča Schumacherja, da se je katastrofi mogoče izogniti le z radikalno novo etiko. Pri tem Fromm poudarja, da omenjeni raziskovalci prihajajo do takih sklepov iz ekonomskih razlogov, ne pa zgolj iz nekega moralizma. Danes je k tem raziskavam mogoče dodati še številne nove, ki stvari samo še bolj radikalizirajo, zlasti t.i. entropijske teorije.

"V devetnajstem stoletju je bil glavni problem v reklu: *Bog je mrtev*; v dvajsetem stoletju pa je problem: *človek je mrtev*."

Zlom iluzij je pogoj svobode. Svoboda pa je pogoj, da bi iluzije lahko zlomili. In tako smo v začaranem krogu.

Človek je že dosegel **svobodo od**, od cerkvenih in posvetnih avtoritet, ni pa dosegel še **svobode za**. Dosegel je le prvo zmago, postal je gospodar narave. To pa ga je zavedlo v iluzorno vrednoto imeti, namesto da bi postal **človek**, je postal **gospodar**. Pravo kraljestvo svobode je ustvarjalnost. Delo kot ustvarjalnost človeka šele naredi za samostojno bitje.

Vso to "zmešnjavo" in protislovja lahko razumemo, če upoštevamo Frommovo misel, ki jo večkrat ponavlja, namreč da je nova morala možna le ob **hkratni spremembi na ekonomskem, političnem in kulturnem področju**.

Zdravo družbo zaključuje z vrsto konkretnih predlogov: samoupravljanje, ekonomija mora postati podrejeni, ne pa dominantni del družbenega življenja, odpravo dobička kot motiva gospodarjenja, produkcija za objektivne potrebe, ne pa umetne, odpravo temeljnega razloga nesvobode, tj. strahu pred gladovanjem pri delavcih, torej proletarskega položaja delavca, neposredna demokracija na političnem področju, transformacija atomistične družbe v komunitarno itn. Še bolj natančen in konkreten je na koncu knjige *Imeti ali biti?* Tu navaja štiri pogoje za novo moralo:

1. Trpljenje in zavedanje tega trpljenja.
2. Spoznanje vzroka tega trpljenja.
3. Spoznanje, da obstaja pot za prevlado tega trpljenja.
4. Spoznanje, da moramo za prevladanje trpljenja ravnati v skladu z nekimi normami in spremeniti način življenja."

"To bo nov ekonomski sistem, ki bo povsem drugačen od današnjega kapitalizma, kakor tudi od sovjetskega državnega kapitalizma, pa tudi od švedske totalne birokracije

blagostanja." Zdi se, da beremo utopične socialiste, torej da gre za **moralizem**, kajti če ostaja blagovno-tržno gospodarstvo, iz njega **zakonito** izhajajo tiste posledice, ki jih Fromm bogato opisuje kot različne oblike odtujitve.

V tem je temeljno protislovje Frommove humanistične koncepcije.